
Manuel García Blanco, heraldo das Irmandades da Fala

*Maria Pilar García Negro
Universidade da Coruña*

A ideación normalizadora rompe augas...

O que primeiro chama a atención do opúsculo de Manuel García Blanco (MGB) é a data –hai agora xusto cen anos– en que foi publicado. Semella a chamada de atención necesaria para deixar atrás o cultivo epigonal do galego e poñer o acento, modernamente, nas necesidades reais de normalización que acertarían a concretar, poucos anos despois, os fundadores das Irmandades da Fala. É evidente, en segundo lugar, que o autor –como el propio reconece– non concreta a potencia en acto, isto é, non leva á práctica –escreber en galego un texto en prosa e con carácter formal– o que el mesmo postula como indispensábel para arrincar a lingua galega das poutas do autodesprezo, do desprestixio e da falta de uso público e social. Non é de estrañar, de por parte.

Por moito que supoña unha grande comodidade didáctica (ou, áinda pior, o tributo ao pensamento cómodo e rotineiro), as grandes mudanzas, os cambios inclusive revolucionarios, non se xestan nun estourido, ao xeito dun foguete imprevisto ou dun lóstrego inusitado. Teñen a súa xerminación, a súa incubación –lenta, a maior parte das veces–, os seus pasos, a súa evolución. Ollemos retrospectivamente para o XIX. Só Rosalía de Castro acada a *explosionar* a lingua galega nun *big bang* de extraordinaria transcendencia: no verso multifuncional e polixenérico; na poesía e na prosa dos seus ensaios (prólogos); na ruptura de calquer (auto)limitación obxectiva ou subxectiva. Con ela, en efecto, a lingua galega demostra e certifica a súa validez para calquer tema, para calquer asunto do repertorio, para toda combinación estrófico-métrica, para elevar, en suma, a lingua do pobo aos máis altos cumes de expresión e para lle devolver a ese mesmo pobo a súa lingua transformada e ampliada en múltiples rexistros e modos creativos. Mais nen sequer ela partiu do nada. Existía xa unha atmosfera filogalega, un incipiente cultivo, aquí e alá, da lingua galega como lingua literaria, unha tentativa de romper tanta afasia histórica, tanta suplantación pola lingua oficial do Estado. Só que ela creou, de vez, as bases para toda unha literatura ficar inaugurada e para o ser cun selo de calidade a proba de toda esixencia, como así o recoñeceron os seus contemporáneos e seguidores.

Que esta ruptura non se vise acompañada dos mesmos froitos en prosa e no uso público é unha evidencia. Desde os primeiros poemas de Eduardo Pondal, áinda tardaremos en ler unha súa carta escrita en galego. Toda unha vida dedicada á dignificación da

Galiza e á construcción da súa historia nacional, como a que define Murguía, non vai coñecer o uso do galego nun acto público (os Xogos Florais de Tui, 1891) até os anos finais do XIX. A formación-traballo de Curros en Madrid e a súa emigración-exilio en Cuba lévao, loxicamente, a que a súa obra se verta nos dous idiomas, galego e español. Sobre Lamas falaremos máis adiante, polo que obviamos agora a súa mención. Diganos só que non nos decatamos ben de até que punto todos os patróns da *normalidade* imposta (no duplo sentido: como norma e como habitualidade) operaban daquela (e hoxe!) de forma rotunda a prol do español, non como escola posibel, senón como lingua social e pública indiscutíbel. Pola mesma, non valoramos áinda en todo o que merece a ruptura deste paradigma que se conceptuaba inmóbil e inmutábel. O galego, para todas as institucións, era ponto menos que *patois*, fala atrasada que o pobo, na súa ignorancia conxénita, ainda non dera arrincado de si: signo da pobreza, do atraso, da incultura, da falta de educación... Até aquí chegara o dominio inflixido sobre a Galiza, coa súa terríbel secuela de autoodio e clasismo en pleno rendemento: a lingua como divisoria, como muro infranqueábel entre pobo e clases medias e altas, entre funcionarios civís, militares e eclesiásticos tanto estranxeiros como nativos (xa domeados, xa capataces). En resumo, significou unha fazaña hercúlea (mellor dito, de cariátides) que cómpre valorar en toda a súa medida.

Talvez si pertenza ao *fado* histórico que haxan de pasar varias xeracións para que un segundo e fulgurante lamo de luz veña alumar de forma novedosa e á altura dos tempos a lóxica dunha restauración, a continuación dun proceso iniciado na literatura, como campo posibel, mais que non esgotaba nela as súas virtualidades nem cancelaba nela as necesidades de normalización da lingua que abría. Tal se pasou na historia da Galiza ao menos.

Coidamos que este pano de fondo explica as posicións de MGB, tanto no *vello* como no *novo*. É un produto preclaro da transición, da crise do epigonismo decimonónico e, ao tempo, do albor que supón, en 1916, a creación das “Irmandades de Amigos da Fala Gallega”. Na recuperación do xentilicio orixinal, xenuíño, atoparemos tamén un bon símbolo do tempo que custou a reappropriación, a asunción dun novo paradigma de normalidade que cumplía instaurar. Con efecto, “gallego” e as súas variantes perdura, ben entrado o século XX, no primeiro Cabanillas, na primeira nomenclatura das Irmandades, n’*A Nosa Terra* refundada en 1916 (como boletín decenal, “Idearium da Irmandade da Fala en Galicia e nas colonias gallegas d’América e Portugal”), até que, en 1917, fai entrada xa o nome auténtico, galego, como identificador irrenunciábel. Mais non será este, como veremos, o único signo epocal que marca a prosa do noso autor. Toda a cárrega de denuncia das consecuencias do autoodio clama, asemade, pola implantación de vez dun novo paradigma, o que bastantes anos despois se deu en chamar normalización de usos da lingua galega e que nel atopa un firme defensor *avant la lettre*, o que non deixa de ratificarnos na idea –desenvolvida noutros traballos– de que existe unha sociolingüística galega moi anterior á academicamente

considerada tal, por certo, como case todo, serodia a respecto da levada a termo e tamén da exposta e divulgada en ámbitos extra-académicos, léase nacionalismo galego socialmente actuante e con vocación de difusión maioritaria.

Por isto, cualificamos como heraldo dos novos tempos, da inauguración do século XX histórico, este traballo de MGB, modestamente publicado na imprensa de *El Norte de Galicia*, en Lugo, cidade onde viveu e traballou a maior parte da súa vida (Pambre, 1882-Lugo, 1974).

Os antecedentes

O noso autor encabeza o seu traballo con senllas citas de Eduardo Pondal e de Curros Enríquez, ambas, como se ve, moi a tergo co contido daquel. A primeira é corroborante da súa tese central. A segunda expresa un *desideratum* dolorido (a lingua galega non pode morrer) do poeta que abre introducir á súa estrea na literatura galega (*Aires da miña terra*, 1880) co poema, “Introducción”, a que pertencen os versos reproducidos por García Blanco. Non por casualidade, claro está. Este poema-adro de Curros desenvolve, en perfeita simetría trinaria, a “tese” e a “antítese”, sendo a “síntese” a propria lingua galega. As dez primeiras estrofes encerrán o alegato pro-lingua universal que o propio autor –cal advogado do diabo– expón, seguindo o manual ideolóxico do progreso universal, da irmandade de todos os homes do mundo e, nesta lóxica, da existencia futura dunha única lingua que selase esta igualdade radical. A undécima, a chavella entre as outras dúas partes (10+1+10), vai nomear a causa do litixio, a lingua galega, porque ela, “compendio dos idiomas”, vai ser esa lingua unitiva (versos que citará tamén MGB). As dez últimas estrofes constituirán un afervorado canto apoloxético da lingua, dotada de fortes recursos lexitimadores: é a fala familiar e dos antepasados; a que se usa nos momentos más íntimos e comprometidos; mais é tamén a lingua de vultos históricos e dun Olimpo actual que xa ten figuras como Francisco Añón ou Rosalía de Castro. No seu final, o poema camiña decididamente por unha verea cristolóxica, ao invocar a lingua galega como “Cristo das lenguas”, crucificado, por tanto, mais, ao igual que o Nazareno, suxeito de resurrección. Na mesma liña, o autor declarase “apóstol teu” e predicador do seu “Evanxelio” que propagará por terras e mares, para falar da patria aos desterrados, “de libertade e redención ós servos”, con vehemencia tal que se amosa disposto a morrer por esta causa, cal os mártires do primitivo cristianismo.

Non podemos saber, en troca, se MGB coñecería o poema “Na tumba de Rosalía” que o mesmo autor celanovés escrebeu co gallo da súa visita ao panteón onde, desde 1891, pousaban os restos mortais da súa grande e admirada amiga. Tal poema –como exhumou modernamente Francisco Rodríguez– data de 1904 e, reproducido nunha tarxeta postal, xunto coa fotografía do autor no acto da súa oferenda floral na tumba de Rosalía, foi

distribuído profusamente nos multitudinarios actos de recepción dos restos mortais do poeta, trasladados desde Cuba á Coruña, en Abril de 1908. Que este poema –para o estudioso citado, un dos melhores de toda a literatura galega, opinión que compartimos– non chegase ás mans de MGB non tería nada de estranxo, coñecidas as condicións ventureiras de (re)producción da literatura galega e as dificultades grandes de intercomunicación intragalega, de lugar a lugar, de cidade a cidade, sempre coa inestimábel axuda, claro está, da aparataxe mediático-oficial. Traemos a mantenta este poema aquí, porque el tamén contén unha irada denuncia da indiferenza-hostilidade para coa sorte da patria e a causa da súa cultura que se respiraba, en dolorosa soildade, naqueles primeiros anos do século XX, tan tributarios áinda da vaga de re-españolización derivada do '98 e o seu desenlace. Paga a pena reproducirmos tres das súas oito estrofes:

*Tanto do noso tempo a xente esquia
as patrias grorias burla i escarnece:
¡Xeneración de mánceres cativa
que hastra o pai que a enxendrara desconece!*

*Que hoxe é pecado relembrar fazañas
porque impotentes pra as facer nacemos
e cecais que gabar grorias estrañas
nos console das propias que perdemos.*

*O valor, o carácter, as ideas,
Fala, costumes... son “lendas douradas”
¿De que coór serán ¡ai! as alleas
que nos fan ler a couces e pancadas?*

Deste viveiro –coñecese ou non o poema– se alimenta en grande parte a argumentación do noso autor. Se procurarmos un antecedente moito máis distante no tempo, acudiremos sen dúbida a Xoán Manuel Pintos, o xurista pontevedrés, entusiasta apologeta da lingua galega e igualmente debelador dos nativos capataces dos amos estranxeiros. No soneto que comeza “Ou Galicia, Galicia boi de palla”, despois de, nos cuartetos, caracterizar con fortes imaxes expresionistas o espolio, a explotación inclemente da nación, increpa, nos tercetos:

*Agarima alleira eses ingratos
ou viboras que postas ó teu peito
co ferrete che rompen mil buratos!*

*Si o sangre teu refugas do teu leito
malas novas madrasta de insensatos
dos fillos teus ó amor non tés direito.*

De tan cedo (*A gaita gallega*, 1853) data a denuncia rotunda e dolorida do *colaboracionismo* e da alienación extrema. Non por casualidade. Desde os Precursores (na terminoloxía actual, non na murgiana) ou pre-rosalianistas até as máximas figuras do Primeiro Renacemento, está moi presente esta variábel fundamental do conflito lingüístico, como do conflito nacional no seu conxunto: toda a fenomenoloxía sociocultural que caracteriza aquela fase do mesmo en que o dominio se acomoda na sociedade que o padece, internalizándose como un conflito social e espacial: clases altas, adñeiradas, intermediarias dos poderes do Estado / clases traballadoras, pobo; aldea / vila, cidade, coas “clases medias” maioritariamente miméticas das superiores, desertoras, xa que logo, das súas orixes e patrimonio e só nunha minoría decididas a, lingua mediante, selaren a súa alianza patriótico-política co pobo. Pouco importa, neste contexto, que a inmensa mayoría social-territorial da nación sexa xente do traballo, do campo-mar na altura, e residente tamén esta mayoría en núcleos rurais e semivilegos. Pouco importa que as consideradas cidades estivesen rodeadas de campo-mar por toda a parte. O caso é que todos os focos emisores e perpetuadores de poder, prestixio, desprezo-represión do galego, son cualitativamente moi superiores en capacidade e influencia.

É esta, como se sabe, unha etapa decisiva na evolución dun conflito lingüístico, porque é nela onde se fraguan e asentan preconceitos profundos sobre a lingua galega e os seus utentes. En primeiro lugar, créase a percepción de o galego ser un conflito non provocado por unha instancia exterior e superior á propia Galiza, senón debido aos propios galegos, nunha división social acompañada da correspondente distribución lingüística dual: arriba / abaxo; vila-cidade / aldea = español / galego. Coñecido o dinamismo ínsito a toda existencia diglósica, non sorprenderá que a asimilación obre por osmose, non se deteña estaticamente, senón que impregne a cada paso máis capas sociais, pobo incluído, coa emigración como coadxuvante formidábel deste proceso de substitución do galego orixinario polo español desexado e imitado. Tal fenómeno xa foi advertido pioneiramente por Rosalía de Castro, por exemplo, no conto-ensaio “El cadiceño”, publicado precisamente en Lugo (*Almanaque Soto Freire*) en 1866. Os dous emigrantes retornados de Cádiz que o protagonizan finxen descoñecer o seu lugar de orixe, falan un castrapo horroroso (“Pro que naturalmente, dende que salín da terra, nunca puden volver a la fala, ¡de verdad!”) e desprezan as xentes con quen se encontran, porque, segundo eles, voltan ricos e prósperos, por máis que os cartos non aparezan por nengures. Pergúntase a autora “¿Cómo, pues, pueden tener en tanto al forastero y en tan poco a sí mismos?” (a xenoestima, correlato exacto do autoodio). Rosalía de Castro pon, efectivamente, o dedo na ferida: a brutal asimilación e autodesprezo que provoca a emigración, sentida e executada como destino fatal, que afunde áinda máis o complexo de inferioridade e supón reforzo de españolización nunha sociedade xa dabondo agredida pola lingua oficial do Estado. A escritora, que considera o tema “de alguma trascendencia para el país” estima preciso volver sobre el, cousa que fará tanxencialmente no ensaio “Las literatas. Carta a Eduarda”, publicado no mesmo número do *Almanaque* de 1866.

Sirva esta esquemática recordación para situarmos o traballo de MGB no ronse dunha diacronía galega que advirte das funestas consecuencias psicosociais do proceso de alienación en marcha. Del falará abondosamente o noso autor.

MGB, notario veraz da sincronía lingüística a comezos do XX

MGB levanta acta, efectivamente, do estado de cousas nesta materia, nun microcosmos social como o da cidade de Lugo, metonimia, claro está, da Galiza toda. Mais o seu traballo non se limita a un conxunto de notas impresionistas, senón que responde a un plan coidadosamente organizado. Tentemos resumilo:

1. Comeza polo feito causal de maior relevo: a xenofobia española proxectada sobre a Galiza, ao punto de o nome “gallego” ser sinónimo de “tosco y vil”. A gravidade do díctero racista medra exponencialmente, pois recaí nun pobo que non só non o rexeita senón que o admite e aplaude compracido. “Galicia no se estuda ni se conoce a sí misma, carece de conciencia reflexiva de si, no distingue lo que posee de bueno, para afirmarlo, hacerlo prevalecer, de lo que contiene de malo, para corregirlo”. Como se ve, o xuízo negativo, o estereotipo de fábrica española, callou fondamente no destinatario: “gallego” é obxecto de repudio só por selo. De aquí deriva a simulación, os esforzos desesperados por **aparentar** o que non se é, sendo a castelanización da fala o instrumento máis eficaz e rápido. Por tanto, o combate de tal cárrega de menosprezo debe comezar e finalizar polo signo principal da identidade galega, a súa lingua.
2. A lingua galega (“dialecto” ou “habla”, na terminoloxía epochal, ao non ser lingua oficial, non no sentido de sub-lingua) ten un pasado glorioso como vehículo privilexiado da lírica en toda a Península. A súa decadencia está vinculada directamente a un proceso político: “el sistema político, centralista y unitario que luego después [siglo XV] se entronizó en Castilla no podía tolerar ninguna diversidad idiomática en la nación”. Desta derrota deriva este dominio explica a ruina que, segundo o autor, padece a lingua, sobre todo nas áreas urbanas, onde non só padece a exclusión do uso público senón o estigma de se ver expulsada de calquer uso social homologado.
3. Toca aquí MGB un aspecto fundamental da complexa rede de consecuencias psicosociais que a represión do galego trouxo consigo: a súa redución a un acto inadmisible de má educación, semellante –engadimos nós– a botar un esgarro fóra de lugar, proferir palabréons nunha oratoria formal ou comer coas mans nun banquete de alto *standing*. Unha inconveniencia maiúscula que abondaría para quen ousase protagonizala verse expulso *ipso facto* da sociedade visible. Anota MGB a, segundo el, maior vulnerabilidade do sexo feminino no tocante á substitución da lingua, que, tanto na clase media como na popular mimética, fai estragos e che-

ga a extremos de ridiclez maiúscula. Tal abandono representa un contraste más forte áinda se se ten en conta que foi unha muller, Rosalía de Castro, a iniciadora do renacemento da literatura galega. Podemos moi ben imaxinar –só con ollarmos a realidade presente, onde unha estrutura lingüística galega envolve decote a fala proposta en castelán– o que, hai cen anos, revestiría caracteres ben más marcantes: o insensato empeño de branquear a negritude... Incorre neste punto MGB na mesma xeneralización estereotípica que denuncia para a lingua galega: no “bello sexo” “toda frivolidad y toda cursilería tienen [...] su natural asiento”.

4. Considerar o galego unha falta de educación é unha consecuencia da falta de educación. Ela, a comezar pola familiar, inclúe como elemento de catálogo indispensábel a aversión á lingua galega, unha lingua que se lles apresenta como un modo de falar “plebeyo y tabernario, propio tan solo de gente villana y embrutecida”. Por este camiño, a lingua finaria, a contar só cunha xeración de aplicados desarraigadores.
5. O autor avanza cara á tese nuclear do seu traballo. É a cuestión do idioma central na fixación e endurecemento de fronteiras sociais que impiden o desenvolvemento da Galiza, porque provoca o divorcio entre rural e urbano, entre mundo do traballo e clases ilustradas e con posibilidades políticas.
6. Naturalmente, con semellante panorama, a lingua “indígena” reséntese e inzan nela “castellanismos” de todo tipo, que non dan ocultado, porén, a identidade orixinaria. Xustamente, “al tratar de ocultarnos, mostrámonos con entera claridad”.
7. O síntoma máis visíbel da subordinación do galego no ámbito público vén dado pola súa agravia. Toda a poboación que o fala non o acha nunca escrito, co cal a imaxe de fixación e prestixio que a lingua precisa brilla pola súa ausencia. Tal fenómeno leva da man á necesidade imperiosa de estender “el uso gráfico del dialecto a todo género de escritos”. Esta vai ser a primeira medida correctora da extrema decadencia que vive a lingua galega, na dirección de a recuperar e, con ela, a lañada identidade galega, ocultada, disimulada ou escarneceda: ser ou non ser, en definitiva.

A definición do proceso de restauración

O autor constata o continuísmo poético dos seus días a respecto da literatura renacida no XIX. A lingua tamén é obxecto de estudos metalingüísticos, mais ambos non abordan en absoluto para levantar a veda ao galego canto ao seu uso social e público estendido. Semella partillar MGB o aserto que décadas despois establecería Castelao: o tradicionalismo é o pior inimigo da tradición. De nada valen un e outro –cultivo poético, metalingüística– se non se restaura no pobo galego o perdidio amor á súa propia lingua e se a aquel non chegaren as manifestacións do movemento

restaurador. É este, de certo, un dos aspectos máis clarividentes do traballo do autor pambrés.

Xa no século anterior, Valentín Lamas Carvajal advertira sobre a improcedencia de limitar o uso do galego (“la cumbre de toda buena fortuna”) ao ámbito dunha élite sen terminais no pobo: “No intentando la **propaganda activa** [subl. noso] de nuestro idioma, no desvelándose por darlo a conocer por medio del periódico ó del libro en nuestras aldeas, para que se instruyan en su lectura, el gallego no sería otra cosa más que una lengua armoniosa, dulce y apasionada que solo existe para recreo de un determinado número de personas, que la conocen en toda su pureza” (*El Heraldo Gallego*, nº 5, 5/2/1877). Como se ve, trinta e cinco anos antes da publicación das *Consideraciones...* do noso autor, o ourensano apontaba xa na mesma dirección, sinal dun debate entre propagación e estabilización, onde o purismo xogaría, en definitiva, a favor da corrente diglósica, algo que, con suma intelixencia xa advertira Rosalía de Castro no ensaio-prólogo de *Cantares gallegos* (1863): *Sin gramática nin regras de ningunha clas, o lector topará moitas veces faltas de ortografía, xiros que disoarán ós oídos dun purista; pro ó menos, e para disculpar en algo estos defectos, puxen o maior coidado en reproducir o verdadeiro espírito do noso pobo.* Efectivamente: para haber botánica, debe haber antes árbores...

Ás obras cume do XIX que MGB menciona cómprelles difusión, popularidade, leitores que dilaten o tamaño desa “exigua minoría culta” que as coñece. Mais a extensión da literatura galega non se limita ao aspecto cuantitativo, senón, e de forma premente, ao cualitativo. Sostén o autor que ela, a literatura, ha de se abrir a todos os xéneros literarios diversos do poético: o teatro, a oratoria, a novela, o xornalismo. Conmove ler como estas necesidades normalizadoras van ser obxecto programático dos membros das Irmandades da Fala, con exactitude total: a novela das coleccións Céltiga e Lar; o teatro-ópera de grande fuste (*O Mariscal*, de Cabanillas-Antón Vilar Ponte), onde a alta nobreza fala galego; as intervencións políticas ou culturais do nacionalismo en galego; o xornalismo d'*A Nosa Terra* e outros boletíns; a alta cultura de Nós... Realmente, eis os fillos do obxectivo enunciado por MGB.

Non escapa á ollada crítica do noso autor a grave incidencia castelanizadora dos curas rurais, así como a inconsueta de predicaren os agrarios-solidarios (“Solidaridad Gallega” fundárase en 1907) o seu programa de redención en castelán. Perdíntase cantos dos ardorosos manifestos rexionalistas-redencionistas se redixiron na lingua galega e propugna, naturalmente, a unión de ambos propósitos, economía e lingua. De novo, semella que o lerón os que no nº 2 d'*A Nosa Terra* citada (24 de Novembro de 1916) proclaiman: *C'oa restauranza do gallego, atoparemos a nosa redención.* Velaí a simbiose a que aspiraba MGB.

Na análise do campo pro-galego existente á altura, o escritor atopa moitas más insuficiencias do que logros efectivos. Non menciona, por exemplo, a estrea, en La Habana,

Decembro de 1907, do Himno Galego. Tamén non o que hoxe temos por primeiro discurso político proferido en galego, o de Manuel Lugrís Freire, en Betanzos, o 6 de Outubro de 1907. Si se fai eco da Real Academia Galega, que non cumpre as expectativas que a súa fundación despertara nen atende os seus altos fins, sendo a súa incongruencia maior ter declarado como oficial o idioma do Estado e non o propio do país, co cal incrementa o campo do rexime centralista e reforza o inveterado dominio interno. A Academia ten ao seu disprix un amplio e denso campo de necesidades a que atender, iniciativas de traballo efectivo, co que pode “emprender una labor sin duda harto más provechosa y urgente que la de escribir una gramática y un diccionario gallegos” (palabras que talmente semellan escritas para hoxe!).

Concesións como a creación (non dotación) dunha cátedra de “Lengua galaico-portuguesa” na Universidad Central non vai resolver, tamén non, a necesidade do ensino elementar, aquel que tan rotundamente exclúía Menéndez Pidal, en 1902, para a lingua catalá (a causante de problemas, a galega non existía...): “El Estado, lejos de buscar la muerte del catalán, debe promover su estudio, aunque no el estudio empírico y elemental de la escuela, que es innecesario y no se puede sumar con el preciso de la lengua nacional, sino el estudio más profundo y científico en la Universidad” (“El Catalán y los catalanistas. Cataluña bilingüe”, *El Imparcial. Diario Liberal*, 15-12-1902). MGB é preclaro sabedor, sen dúbida, da táctica paralisadora cuixos efeitos chegan aos nosos días: cómpre que a reliquia exista, con restos presentábeis para o seu estudio sedicentemente filolóxico que enrede e dé de comer a uns cantos profesionais da medicina forense aplicada ao moribundo idioma. Suplantación, en fin, de uso por estudo, que o noso autor detecta perfeitamente como letal para a normalización (“rehabilitación”) da lingua galega. Para conxurar o desuso e o descrédito cómptren armas moito más eficaces que as que ofrecen as gramáticas.

O galego necesita, antes de máis nada, “propaganda práctica”. A comezar no seo da familia; a seguir, co uso social estendido, para alén dos usos primarios, isto é, o mantido “con las personas de nuestra intimidad y confianza”. Ha de ser a lingua epistolar, a lingua corrente en que se escreban as cartas a familiares e amizades (lémbrese, a maiores, o aumento do español escrito que supuñan os miles de cartas *ditas* en galego e escritas en castelán dirixidas aos familiares emigrados ou destes aos do interior), como ha de ser a lingua cuixo aparecemento non dependa dun coñecemento previo, xa que “¿no son los pueblos grandes familias?”. Debe, pois, instaurarse unha nova norma de uso, a de nos dirixir sempre en galego a todos os conterráneos, independentemente do lugar onde nos encontremos, tal e como –sostén– fan os cataláns. Lembremos, por exemplo, como o uso do galego padecía dunha hiperlocalización, tal e como se informa nunha novela de gran suceso, *Volvoreta* (1917), de Wenceslao Fernández Flórez: Rafaela, a criada que, coa súa ama, volve da cidade para a aldea, muda toda a súa indumentaria, os seus hábitos de comida e vida no exterior, traballa de novo no campo, acariña os animais domésticos e... recupera o galego (“olvidó el castellano” di o autor).

É vital, ademais (e, de novo, topamos co carácter profético de MGB), a existencia de prensa en galego, como o máis moderno meio de propaganda activa e eficaz. Lamenta o autor o retroceso habido desde os tempos en que se editaba e contaba con boa recepción popular *O Tío Marcos da Portela*, no derradeiro cuartel do século XIX. Na altura, toda a prensa editada na Galiza utiliza o castelán e nada fai pola rehabilitación da lingua galega. Cómpre, pois, “un periódico que sea gallego, desde el título hasta el último anuncio”. Un “Instituto de Estudios Galaicos” acrecentaría o resultado redentor (o Seminario de Estudos Galegos creariase once anos despois), ao igual que unha “Biblioteca Gallega” e un “Museo Galego” (o de Pontevedra, con esta pretensión, nacerá en 1928).

O abano de precisos axentes galeguizadores complétase co concurso das entidades e individuos de prestixio operantes na Galiza e coa necesaria metamorfose dos emigrantes e as súas colectividades: de niños de españolización a centros ao servizo da causa da rehabilitación do idioma. Todo este amplo, canto imprescindíbel, programa ha de contar coa elevación do nivel cultural do pobo: este é o camiño “por donde las lenguas regionales llegan a ser lenguas nacionales y los idiomas alcanzan preponderancia internacional”.

E chegamos a unha das declaracions más interesantes e reveladoras de todo o traballo de MGB. Antes deste percurso final, o autor referírase, como xa vimos, ás limitacions do rexionalismo e a toda a cárraga de xenoestima que –acompañante forzosa do autooidio— lastraba toda consideración obxectiva da Galiza. Agora, recoñece, nen máis nen menos, como o progreso do galego por forza non é compatíbel co dominio-devoción do castelán. E aquí introduce un xuízo elocuente: non debemos imitar Rosalía de Castro no seu furioso anti-castelanismo senón facer compatíbel a debida autoestima colectiva coa admiración que Castilla merece, na intelixencia de que España non é só aquela e de que “lo que a la nación importa es la persistencia de su rica variedad idiomática”. Evoquemos as súas proprias palabras, para elas existiren sen a peneira da nosa interpretación:

Es evidente que un mayor uso, un cultivo más asiduo de nuestro lenguaje sería incompatible con nuestra actual extremada devoción al nacido en la tierra que tanto aborreció la gran Rosalía. No imitemos, sin embargo, a la incomparable lírica, no volvamos mal por mal, que no se rompa por culpa nuestra la armonía interregional de España.

Velaquí, en confisión final, o nó da contradición. De golpe recibemos varias informacions ben valiosas: (a) a radicalidade recoñecida de Rosalía de Castro, cuxo “anti-castelanismo” (léase: valente e firme defensa patriótica do pobo galego e retrato desacomplexado do ofensor, do maltratador) asusta, vinte e sete anos apóis a súa morte, benintencionados, tanto como moderados, rexionalistas; (b) os ecos es-

pañolizadores e recentralizadores do ‘98 seguen vivos e actuantes: que a incipiente (exigua, máis ben) política pro-galega non ouse tocar os esteos do Estado; (c) ábrese tamén unha liña que denominaremos “pre-piñeirista”, en virtude da cal o canto á variedade idiomática española detense nos límites da configuración do propio Estado, lingua oficial incluída; (d) colle corpo, asemade, a admiración de Cataluña, do catalán e das súas institucións, que se enaltecen como modelo imitábel, nun certo a-historicismo que terá que agardar por un Ramón Vilar Ponte ou por un Castelao para ser debidamente explicado.

Conclusión

É este aserto final o que mellor caracteriza, coidamos, o retrato do noso autor: acerto pleno na sintomatoloxía e mais no diagnóstico; fina percepción do cuadro socio-lingüístico, nas súas consecuencias sociais e psicolóxicas; recoñecemento da orixe netamente política da decadencia da lingua galega e das institucións anexas; clara identificación e discriminación de causas e de consecuencias; clarividente captación da natureza social da fala e do seu carácter delator, moitos anos antes dos Saussure, dos Hudson, dos Robinson, dos Calvet, dos Ninyo... (de todos os que teorizaron sabiamente sobre a capacidade identificatoria da fala); intelixente distinción entre **imitación** e **identificación** [subl. noso] (a identificación mantense a nivel inconsciente, en tanto a imitación é unha copia consciente), e en liña de análise precoz a respecto dos grandes do pensamento galego como os xa citados Ramón Vilar Ponte e Castelao ou Antón Vilar Ponte, Risco, Ben-Cho-Shey... e todos os que os continuaron.

Atreverémonos, pois, a concluírmos coas seguintes observacions:

1ª. No capítulo “Os epígonos”, Carvalho Calero, na súa magna *Historia da Literatura Galega Contemporánea*, inclúe, en primeira instancia, unha nómina de dezaoito escritores que completará con “Outros epígonos”, máis de cuarenta, e cunha enumeración, “Nómina de esquecidos” (máis de vinte), “Poetas da dereita do Eo” (tres) e, ainda, “Outros poetas da antoloxía de Carré” (máis dunha ducia). Quantitativamente, por tanto, a poesía está más que servida. Unha outra cousa é a súa calidade media, a súa tensión normalizadora, a súa vontade de unir literatura e destino do país. Demostra, esta amplísima “versofilia”, a grandeza do Renacemento e a servidume do Post-Renacemento: como ficaron ben asentadas as bases da validade da lingua galega para unha literatura de valor e de continuidade, mais, ao tempo, como axiña callou a ecuación limitadora literatura galega = lírica, de maior ou menor (ás veces, ínfima) calidade. Ten razón, pois, MGB cando reclama abrir o arco do cultivo literario á prosa en toda a súa extensión, obxectivo que han cumplir, como é sabido, os integrantes da Xeración do 16, por citármolos coa nomenclatura

de Ramón Vilar Ponte. Noriega Varela (reproducido por MGB) sería o poeta da transición, como Ramón Cabanillas marcaría xa de cheo o inicio do modernismo e do nacionalismo literario.

2ª. Na entrada da *Gran Encyclopedie Gallega* que se corresponde coa biobibliografía de MGB, da autoría de Xesús Alonso Montero, infórmasenos da súa enorme frustración e raiba por lle ser roubada unha praza de catedrático de Literatura a que fora opositor a Madrid, e da súa dedicación ás letras como devoción e ao traballo como funcionario de Estatística por sobrevivencia. Repasando a súa formación e esta obra que lle coñecemos, advertimos a óptica dun sociólogo *avant la lettre* e dun firme defensor da lingua galega –coas limitacións ou contradicións que sinalamos– que se arreda felizmente dos cantos pseudolíricos do epigonismo intersecolar e aposta decididamente polo uso de medidas e tácticas abertamente modernas.

3ª. É, en fin, indicativa a obra que aquí celebramos, nos seus cen anos de existencia, dunha constante de grosso trazo da historia da Galiza. Referímonos á realizada desde dentro dela mesma, co afán de autocoñecemento e anagnórise, coa ansia de a facer funcionar como un contributo indispensábel ao progreso e benestar da nación. Esta constante –aínda non superada– resúmese na dificultade na circulación nacional e uniforme do coñecemento; a ocultación de fontes; a manipulación burda e intereseira da documentación existente; a secundarización, minimización ou, aínda, vaporización de vultos e factos de grande relevo. Tal feito é causa e é consecuencia, simultaneamente, e dá lugar a unha especie de “fichas” de cómodo manexo que non esclarecen a “fórmula maxistral” de época e autores, senón, antes ben, lévannos a repetirmos unha e outra vez tópicos rotineiros, simplistas, vougos ou, todavia, declaradamente falsos. Inhábeis, en suma, para un adecuado avance do coñecemento, non por tópicos senón por incertos. Por todo isto, ten un valor enorme a recuperación da nosa particular e específica memoria histórica. A ela pertence este opúsculo cuxa tan exacta diagnose do problema lingüístico abofé que chega na súa vixencia aos nosos días. Permitasenos concluír afirmando que a súa releitura nos resultou non só corroborante dos apontamentos primeiros senón conmovente: *vemos* o autor polas rúas do Lugo dos primeiros anos do século XX a comprobar unha e outra vez a fada da substitución lingüística, da asimilación inclemente ao español. Que o Lugo actual –e con el a Galiza toda– faga xustiza a este seu ilustre paisano recuperando a lingua que lle foi exclusiva e que se viu expulsa dentro e fóra da Muralla. Que ela, símbolo maior, nos recorde sempre de onde vimos e a que non debemos renunciar. Que así sexa.